

УДК 811.161.2'282

ПЕРФОРМАТИВНІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ САКРАЛЬНИХ МІКРОТЕКСТІВ ЧЕРЕЗ ЕТНОКОД ПРОКЛЯТТЯ

Савченко Л.¹, Литвиненко О.²

¹ Таврический национальный университет имени В.И. Вернадского, г. Симферополь, Украина,
e-mail: lvs@crimea.edu

² Национальная академия природоохранного и курортного строительства, г. Симферополь,
Украина, e-mail: vol6662007@rambler.ru

У статті досліджено перформативні фразеологічні одиниці з негативною семантикою, які зафіксовані у фольклорних і лексикографічних працях XIX – поч. XX ст. Виділено двадцять фразеосемантичних рядів сакральних мікротекстів із негативною конотацією, сформованих за структурою проклять. Наявність великої кількості перформативних фразеологічних одиниць свідчить про продуктивність використання поданих мовних формул у комунікативних ситуаціях.

Ключові слова: перформативні фразеологічні одиниці, фразеосемантичний ряд, етнокод, прокляття, сакральні мікротексти.

Фразеологічний склад мови в аспекті експлікації етнокультурної інформації досліджувався в працях М. І. Толстого, В. М. Мокієнка, І. А. Подюкова, В. М. Телія, В. Д. Ужченка, М. В. Жуйкової та ін. Однак перформативні фразеологічні одиниці (ПФО) української мови комплексно не вивчалися, чим зумовлена актуальність розвідки. Фразеологічні одиниці з негативною конотацією репрезентують одну зі сторін духовної культури народу та слугують своєрідним транслятором світоглядних уявлень людини, оскільки створені на основі архаїчної віри в надзвичайну силу вимовленого слова. Вербальне спілкування впливає на людину, адже вимовлене слово характеризується певним інформаційним, емоційним та асоціативним навантаженням. Зокрема, на нашу думку, окремого дослідження потребують ПФО, що за структурою оформлені як мікротексти проклять. Перформативні конструкції формують висловлювання комунікативного наміру, під час вимови яких одночасно відбувається дія. Образи ПФО відображають акціональний рівень висловлювання і виступають сакральними знаками емоційних негативних реакцій мовців у процесі комунікації

Образи ПФО мотивовані етнокодом прокляття, який репрезентує сукупність образів, створених в уяві людини на підставі вірувань, що зашифровані в магічних словесних мікротекстах як вербальних вираженнях негативних побажань, дія яких спрямована на суб'єкт і які слугують своєрідним транслятором світоглядних уявлень людини. Основним носієм етнокоду прокляття є магічні слова, сказані, записані чи вимовлені подумки. У фразеології етнокод прокляття співвідноситься з образною основою первинного словосполучення фразеологічної одиниці, яка є формулою магічного вербального мікротексту в системі духовної культури етносу.

Метою дослідження є виявлення та фразеосемантична класифікація ПФО, підґрунтям для виникнення яких стало світосприйняття українського народу, його ані-

містичні уявлення, віра в божественну силу, демонологічні істоти та їх вплив на життя людини. Народні уявлення, відображені у ПФО, трансформуються через архетипну опозицію *добро / зло*.

Прокляття як накликання гніву на когось, побажання зла і нещастя в народі вживалися настільки часто, що стали буденними конструкціями. Прокляття є магичними вербальними мікротекстами в системі духовної культури етносу, характеризуючись формальною сталістю і відтворюваністю. М. І. Толстой такі формули порівнює з «народною «напівфразеологією». Учений стверджує, що це особливі види мікротекстів, які виражають «побажання, прокльони, ритуальні констатації та своєрідні імперативні стимули чи заборони» [5, 25]. М. В. Жуйкова зазначені вислови називає «сакральними мікротекстами» (сакральною фразеологією). У своєму плані змісту вони «відбивають народну віру в надзвичайну дієвість і силу вимовленого слова, що здатне позитивно чи негативно впливати на ситуацію та її учасників» [3, 166]. Прокльони наділені специфічною здатністю впливати на людське буття і мають різне спрямування та комунікативне навантаження.

Серед магичних вербальних мікротекстів виділено низку фразеосемантичних рядів ПФО зі значенням:

1) побажання відіслати до нечистої сили, злих духів: *хай тебе візьмуть ті, що купами трусять* [4, 193]; *чорт (чорти) ёго бери* [4, 193]; *іди до біди* [1, 2, 230]; *іди до дідькової мами* [1, 2, 230]; *іди до чорта* [1, 3, 321]; *іди до сто чортів* [1, 3, 322]; *дідько би ті вхопив* [1, 2, 588];

2) побажання відіслати в нечисте, невідоме місце, де перебуває нечиста сила, злі духи: *щоб твій и дух не пах* [2, 3, 103]; *бодай туди не дійшло и відти не прийшло! – Щоб и туди не дійшов (не доїхав) и назад не вернувся (не вертався)* [4, 191]; *щоб ти пішов круг світа* [4, 191]; *щоб тебе взяло та понесло по верху дерева* [4, 191]; *щоб тебе горою підняло* [4, 191]; *щоб тебе понесло по нетрях та по болотах! – щоб тебе нетри понесли* [4, 191]; *щоб тебе понесло поза вітряками* [4, 195]; *іди в трісця та в болото* [1, 2, 230]; *най ті Бог наведе на ліси та на дебри* [1, 2, 356];

3) побажання завдати тілесної шкоди людині з боку нечистої сили: *побила б їх морока* [4, 193]; *нужда б тя побила* [4, 190]; *най го злидні побьють* [4, 190]; *чорт би тебе спік* [4, 193]; *хай ёго побье те, що в хмарі гуде* [4, 194]; *бодай тебе чорт лизнув* [1, 2, 358];

4) побажання, щоб людиною заволоділа нечиста сила: *сто копанка дідьків ёму в голову* [4, 193]; *сто капанка дідьків ёму в голову* [4, 193]; *а сто дідьків у твої бебехи та печінки* [4, 192]; *сто дідьків ти на голову* [1, 2, 593]; *аби ті зараз дідько вхопив* [1, 2, 583]; *бодай сі тобов дідько* [1, 1, 584]; *бодай ті дідько злавав* [1, 1, 584]; *а возив би тобов дідько поліна на тамтім сьвітї* [1, 1, 252];

5) побажання завдати шкоди батькові: *чорт би вбив твого батька! – Чорт би мучив твого батька, сучий сину* [4, 193]; *чорт б казив твого батька* [4, 193]; *біс твому батькові* [2, 1, 69];

6) побажання завдати шкоди матері: *чорти б перемучили твою матір, сучий сину* [4, 193]; *мордовав би чорт твою маму! – Хай тобі (або: твою) маму мордує* [4,

194]; *сто бісів твої матері* [4, 194]; *кадук твої матері* [4, 194]; *сто сот крот ёго ма* [4, 194]; *мать би ти дідько мучив* [1, 2, 381]; *біс твоїй матері* [2, 1, 69];

7) побажання фізичної хвороби очей: *баньки ім бодай посліпило* [4, 192]; *бодай ёму повилазили* [4, 192]; *дивиця, щоб ёму повилазили* [4, 192]; *заступило би ти очи, абис світа не видів* [1, 2, 159]; *а очи би тобі викапали на горячу плиту* [1, 2, 471]; *бодай му очи завернуло* [1, 2, 471]; *бодай сс осліп* [1, 2, 482];

8) побажання фізичних ушкоджень частин тіла людини: *щоб тобі руки покорчило (або: посудомило)! – ... та посудомило* [4, 192]; *бодай тобі заціпило* [4, 192]; *щоб ти на милицях пішов* [4, 192]; *а щоб ти скрутилось, прокляте* [4, 192]; *а щоб ти не стишивсь* [4, 192];

9) побажання фізичної хвороби організму людини, спричиненої інфекційними захворюваннями: *так нехай ёму груди забье (каже побите)! – Щоб ёму груду збило* [4, 192]; *хай тебе хиндя попотрясе* [4, 192]; *бодай тебе грець вимивав* [4, 192]; *хай тобі на язиці сядуть (певно, пранці, пузири)* [4, 192]; *щоб тебе родимець побив (убив, взяв)* [4, 192];

10) побажання психічної (душевної) хвороби людини: *бодай ти не знав о собі та о білому дні* [4, 191]; *щоб ти не знав ні вдень, ні вночі покою* [4, 192]; *бодай ти не знав, що сьогодні за день* [4, 191]; *так бись обізнав, що нині за день* [1, 2, 462]; *дер бис на собі сорочку* [1, 1, 545];

11) побажання смерті людині: *вбий тя тряся* [4, 192]; *щоб ти колом став* [4, 194]; *щоб тебе на марах винесло* [4, 194]; *щоб тебе сира земля пожерла* [4, 194]; *щоб ти в сирицю вбився* [4, 194]; *щоб тобі дубовий хрест (смерть)* [4, 194]; *щоб перша куля не минула* [4, 194]; *бодай ти дідько голову урвав ...вкрутив* [1, 2 с. 584]; *на марах би ті винесли* [1, 2, 378]; *абись сі скапав як свічка* [1, 3, 106]; *на марах би ті винесли* [1, 2, 378]; *хай він під плав піде* [2, 3, 190]; *щоб тебе положили на лаву* [2, 2, 336];

12) побажання людині померти не своєю смертю: *щоб тебе поховали на ростаннях* [4, 195]; *не на могилках, а от як вішалника – на ростоньках* [4, 195]; *щоб тебе піп не ховав* [4, 191];

13) побажання людині неспокійного спочинку після смерті: *о, щоб твою кість викидало з того світа* [4, 195]; *щоб ёго земля (сира земля) не прийняла! – земля б его святая не приймала* [4, 195]; *щоб тебе, окаянного, земля не прийняла* [4, 194]; *бодай му кости з гробу викинуло! Кости би му з гробу виметало* [1, 2, 262];

14) побажання біди в господарстві, матеріальних нестатків: *щоб ти не розжився сякий-такий сину* [4, 190]; *бодай тобі закурилось* [2, 2, 56]; *бодай ти діжа не росла* [1, 1, 597]; *бода-с не знав гаразду на своїм обійстю* [1, 1, 315]; *а лазив бис по чужих коморах* [1, 2, 333]; *бодай тобі добро було, як в чужій кишени* [1, 2, 15];

15) побажання людського осуду, покарання окремії людині чи всьому роду: *бодай їх мир не знав (щоб їх и мир уже не знав)* [4, 190]; *а, щоб тебе люде не знали* [4, 190]; *хай він свосму роду сницця – свиням та собакам (лайка за очі)* [4, 190]; *щоб тебе побив несвітський сором, як ти нас осоромив* [4, 190]; *коли ти, бабо, рада, то нехай на тебе уся громада* [4, 191]; *бодай ёго корінь звівся* [4, 94]; *бодай ёго кодло з накоренком перевелось* [4, 194]; *викришило би вас до лаби* [1, 2, 312]; *з круга світа би ті зігнало* [1, 2, 315];

16) побажання зла, нещастя, лиха: *щоб ти и в старцях щастя не мав* [4, 191]; *а щоб ти під царський вінець не підішла* [4, 191]; *щоб тобі на світі добра не було* [4, 190]; *щоб тобі лихом скрутилося* [4, 190]; *видав би ті Бог на диво та на чудо* [1, 1, 557]; *диво би на тебе зайшло (прийшло)* [1, 1, 557];

17) побажання покарання природними стихіями: *щоб ти скрізь сонце пройшов* [4, 190]; *сонце би тя побило* [4, 190]; *щоб тебе буря вивернула* [4, 190]; *аби на тя нинішної днинки красної упав грім з ясного сонця, аби ані грімло, ані блискало, щоби-с не стямив ся, відки над тя надлетіло* [1, 1, 456]; *а грім би ті забив... розбив... розтріскав; а громи би тя ясні побили, грім би на ті вдарив з верха в голову* [1, 1, 456]; *а підвіяло би ті* [1, 2, 537];

18) побажання покарання однієї людини через дії іншої людини: *бодай кат спорів* [4, 191]; *ото б'є – щоб тебе кат попобив* [4, 191]; *кат би справив тебе за твою натуру* [4, 191]; *щоб тебе кат сіконув перед великими вікнами* [4, 191]; *щоб тебе не минули катівські руки* [4, 191];

19) побажання покарання людини через дії Бога: *бодай тя пан Біг мав – в чужій коморі* [4, 191]; *щоб тебе Біг покарав* [4, 191]; *а убий тебе Божа сила! – Бий тя сила Божа! – Хай ёго гнів Божий поб'є* [4, 194]; *побий тебе сила Божа на гладкій дорозі* [4, 194]; *бодай ті сила божа поразила* [1, 1, 99]; *бог би ті побив* [1, 1, 66]; *бодай за нього Бог забув* [1, 2, 141]; *бий тебе сила Божа* [1, 1, 31];

20) побажання покарання через силу сакрального атрибуту: *нехай мене святий хрест поб'є* [2, 4, 111]; *хрест би ті божий побив* [1, 3, 282]; *щоб на тебе образи падали* [4, 191].

Отже, сакральна фразеологія найяскравіше виявляється в мікротекстах ПФО, уживаних у формі проклять, які виражають різноманітні негативні почуття однієї людини стосовно іншої, висловлення злих побажань, виявлення погрози. Значна кількість мовних перформативних формул із негативною культурною конотацією та розмаїттям образних контекстів, зафіксована у фольклорних і лексикографічних працях ХІХ – поч. ХХ ст., дала можливість виділити двадцять основних фразеосемантичних рядів. Продуктивність уживання ПФО зумовлена, з одного боку, вірою в цілющу силу слова, його магічний зміст і вплив, а, з іншого боку, віруванням українців у надприродні сили, що чітко простежується в сценарії, на якому побудований сакральний мікротекст.

Література

1. Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. – Т. 1 – 3. – Львів : Наук. т-во імені Т. Г. Шевченка, 1901 – 1910.
2. Грінченко Б. Словарь української мови: У 4-х т. / Б. Грінченко / Зібрала ред. журн. «Кіевская старина», упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Д. Грінченко. – К., 1907 – 1909.
3. Жуйкова М. В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов : Моногр. / М. В. Жуйкова. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту Лесі Українки, 2007. – 416 с.
4. Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад М. Номис ; упоряд., прим. та вступна ст. М. М. Пазяка. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
5. Толстой Н. И. Этнолингвистика в кругу гуманитарных дисциплин / Н. И. Толстой // Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – М. : Индрик, 1995. – С. 27–40.

Савченко Л. Перформативные фразеологические единицы как отражение сакральных микротекстов через этнокод проклятия / Л. Савченко, Е. Литвиненко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 3, ч. 1. – С. 134-138.

В статье исследуются перформативные фразеологические единицы с негативной семантикой, зафиксированные в основополагающих для украинской фразеологии фольклорных и лексикографических работах XIX – нач. XX ст. Выделено двадцать фразеосемантических рядов сакральных микротекстов с негативной коннотацией, отвечающих структуре проклятия. Наличие большого количества перформативных фразеологических единиц свидетельствует о продуктивности использования данных языковых формул в коммуникативных ситуациях.

Ключевые слова: перформативные фразеологические единицы, фразеосемантический ряд, этнокод, проклятия, сакральные микротексты.

Savchenko L. Performative Phraseological Units as a Reflection of Sacral Microtexts through Ethnocode of Curses / L. Savchenko, O. Litvinenko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 3, part 1. – P. 134-138.

The article investigates performative phraseological units with negative semantics, which are fixed in solid Ukrainian folklore and lexicographical works of XIX - early XX century. Twenty phraseosemantic series of sacral microtexts with negative connotation, generated by structure of curses, have been distinguished. The large number of performative phraseological units indicates the productivity of linguistic formulas usage presented in communicative situations.

Key words: performative phraseological units, phraseosemantic series, ethnocode, curse, sacred microtexts.

Поступила в редакцию 03.09.2012 г.